

TÜRKÇENİN ETKİLENDİĞİ DİLLER, SONRASINDA ALDIĞI ŞEKİL

Hamza Zülfikar

- Yazının başlığında geçen “Türkçenin etkilendiği diller” sözü, “Türkçeye katkı sağlayan diller” de olabilirdi. Gerçek şu ki yüzyıllar boyunca dile Arapçadan, Farsçadan daha sonra Fransızcadan giren kelimeler sosyal, kültürel, fen ve sanat dallarında dile güç katmış, anlatım imkânlarını geliştirmiş ve Osmanlı Türkçesi adı altında bir devlet dili oluşmuştur. Böyle bir tablonun diğer yüzüne baktığımızda söz konusu devlet dili içinde Türkçenin ekleri, kökleri söz varlığı görünmez olmuştur. Diller arasında etkilenme ve diller arasında kelime alışverişi dil biliminde olağan sayılır. Osmanlı Türkçesindeki örneğine gelince bu, dil bilimi alanında pek rastlanmayan bir durumdur. Ortada halkın kullandığı büyük ölçüde kökeni Türkçe adlara, sıfatlara, fiillere dayanan bin yıllık bir dil varken şartlar gereği baskın dillere kapılar ardına kadar açılmış, bilim ve fen kavramları yabancı dillerin kelime ve terimleriyle adlandırılmıştır. Farklı özellikte iki dil aynı devlet toprakları üzerinde varlıklarını sürdürmüş ve durum Cumhuriyet idaresine kadar devam etmiş, yüzyılın başından itibaren harf ve dil devrimleriyle bu olumsuzluklar olumlu hâle getirilmeye çalışılmış, Osmanlı Türkçesinden kalan her kelime ve terim kaynak alınarak bunlara Türkçe karşılıklar türetilmiştir. Böylece türetilen kelime ve terimlerle gene de zengin bir dil varlığı ulaşılabilmıştır.

Türk dili tarihine baktığımızda başlangıçta Arapça onun yanı sıra Farsça, Türkçe üzerinde etkili olmuştur. Bunu İtalyanca, Fransızca takip etmiştir. Çağın sosyal hayatına kültürüne, tekniğine uyum sağlamak açısından bu etkilenmeden uzak kalınamamıştır. İslamiyet’in Türkler tarafından kabul edildiği onuncu yüzyılda Farsça ve Arapça büyük ölçüde dilin söz varlığını etkilemiştir. İslam’ın şartlarından *savm*, *salat* terimleri Türkler arasında bir de Farsça kökenli *oruç*, *namaz* sözleriyle ifade edilmiştir. Türklerin Arapçadan önce Farsçadan etkilendiğini söylersek yanlış olmaz. Ayrıca Arapçadan Farsçaya ve

oradan da Türkçeye geçmiş Arapça kökenli kelimeler çok daha fazladır. Edebiyat terimlerinden örnek verelim. *Destan, girizgâh, ahenk* gibi Farsça kökenli terimlerin yanında *belagat, cinas, istiare, fahriye, şiir, fesahat, gazel, kaside, hamse, hece, kafiye, mersiye, nazire* gibi sözlerin büyük bir bölümü Arapça kökenlidir. Arapça kökenli bu edebiyat terimlerinin Farsçada da kullanıldığını biliyoruz.¹ Bu bakımdan kelimelerin iki koldan Arapçadan veya doğrudan Farsçadan Türkçeye geçtiğini ifade edebiliriz. Bu arada söz konusu ettiğimiz edebiyat alanıyla ilgili terimler o kadar çok benimsenmiş ki bunların hangi dilden geldiği üzerinde durmak bizde gereksiz görülmüş, terimlerin kökenlerini soran da olmamıştır. Alan uzmanları, bilim adamları hazırladıkları sözlüklerde söz konusu terimlerin geldiği dili belirtmeye bile gerek duymamış, derslerde de bu durumdan söz edilmemiştir. *Nazire* teriminin tanımını yapmak kolay değilken buna Türkçe karşılık bulmak da o ölçüde zor bir iş sayılmıştır. Üstelik bu kelime *nazire yapmak* biçiminde deyim niteliği kazanmıştır. Bununla birlikte *fesahat* yerine *açıklık, fahriye* yerine *övünme, belagat* yerine *sanatlı anlatım* gibi karşılıklar önerme yoluna da gidebilir, bu terimler yaygınlaştırabilirdi. *Hamse, rubai* terimlerinin sayı adlarına dayanan terimler olduğu söz konusu edilmemiş sayılara dayalı birer karşılık da önerilmemiştir. Bununla birlikte *yekdiğeri* örneğinde bir uyanış olmuş, Farsça kökenli *diğer* kelimesi korunarak *bir diğeri* sözü dile kazandırılmıştır. Ana dili Türkçe olanlar, öteki bilim dallarında, sanat kollarında benzer örnekleri bulunan bu tür terimleri günümüzde de korumuş, hatta Türkçeleşmiş saymışlardır. Aradan doksan yıl geçmiş dildeki bu büyük kültürel, sosyal değişmeyi Osmanlı Türkçesini hedef alarak eleştiride bulunanlar veya lehte açıklama yapanların değerlendirmeleri hep yüzeysel olmuştur. Bugün Türkçeyi tehdit eden Batı kökenli kelimeler karşısında ise sessiz kalmıştır.

Batı kökenli kelimeler dışarıda tutularak, başka bir yazıda ele alıp etkilenmeler birkaç başlık altında toplanabilir.

Kelime Düzeyinde

Zaviye/açı, merhale/aşama, asır/yüzyıl, mukattar/damıtık, makta/kesit, mütalaa/görüş, tesanüt (tesânüd)/dayanışma, namzet/aday, hakşinas/haktanır, ekaliyet/azınlık, tenzilat/indirim örneklerinde olduğu gibi karşılıkları bulunanların dışında *ahlak, hile, zihin, hilal, üslup, nişan, kıdem, hareket, hoş, fedakâr, rehin* gibi binlerce kökü Arapçaya ve Farsçaya dayanan kelime ve terim günümüzde de dilde yaşamaktadır.

Konu ile ilgili olarak başka bir durumdan da birkaç örnek verelim. Bazı sorunların nasıl giderileceği üzerinde pek düşünmüyoruz: *dershane/derslik, kanun/yasa, eleştiri/tenkit, karşın/rağmen, kuşak/nesil, konut/mesken* vb. Aynı anlamda iki kelime birlikte kullanılıyor. Hatta cümlede *bu şartlar ve koşullar* altında biçiminde de geçiyor. Anayasa dilini esas alalım biçiminde vaktiyle yapılan

¹ Mohammad Moin, *An Intermediate Persian Dictionary*, Tehran 1998; İbrahim Olguncemşid Draşan, *Farsça Türkçe Sözlük*, Elhan Kitabevi.

öneriye hatta bununla ilgili *Anayasa Sözlüğü*² hazırlanıp yayımlanmasına rağmen sonuç alınamadı. Şimdi bunların Batı dillerinden gelen örnekleri ise bütünü Türkçenin kurallı yapısını bozuyor. Bunun için de *aktif/etkin, defans/savunma, sömestr/yarıyıl, ajite etmek/kışkırtmak, ekonomi/iktisat, sinonim/eş anlamlı* örneklerini verelim.

Birleşik Fiil Düzeyinde

Yardımcı fiil kavramı Farsçada olduğu gibi Türkçede de söz konusudur. Farsçanın *kerden (etmek), buğen, şuden (olmak)* yardımcı fiillerinin Türkçedeki karşılıkları *etmek olmak*'tır. Buna göre Farsça *azad kerden, bertaraf kerden, cem kerden, minnet kerden, nasihat kerden, men' şuden, meşgul şuden, nemnak şuden*, Türkçede *azat etmek, bertaraf etmek, cemetmek, minnet etmek, nasihat etmek, men'olunmak, meşgul olmak, nemlenmek* biçiminde yer etmiştir.

Deyim Düzeyinde

hab diden/düş görmek, dest daden/el vermek, dest keşiden/el çekmek, fasıla daden/mola vermek biçimindeki çeviriler tesadüfi değildir. Farsçadaki *kötek horden* deyimini Türkçeye *dayak yemek* biçiminde çevrilmiştir. Halk ağızlarında daha çok *kötek yemek* biçiminde geçer, *horden* "yemek" demektir. Örnekler her iki dilde de mecaz anlamlarıyla kullanılmıştır. Bunu da ortak bir özellik sayabiliriz. *Çarmıha germek* deyiminde "dört çivi" anlamındaki *çarmıh* Farsçadır.

Ek Düzeyinde

Osmanlı Türkçesi her iki dilden de ön ve son ekler almış. *Haberdar* kelimesi Arapça kökenli *haber* üzerine Farsça kökenli *-dar* eki getirilmiş ve bu yapıyla Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Arapça kökenli *cefa* kelimesi üzerinde Farsça *-kâr* ekiyle türetilmiş *cefakâr* bir başka örnektir. Farsça sözlüklerde bunların başka örneklerini bulabiliyoruz. Farsça sözlüklerde korunan Arapça kökenli *bila-* ile kurulu *bilafasıla, bilahare (bi'l-âhire), bilaistisna* kelimeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Daha çok dikkat çeken örnek ise *bilakayduşart*'tır. Kelime Cumhuriyet Dönemi'nin temel sözlerinden biri olmuş, *hâkimiyet bilakayduşart milletindir* biçiminde kullanılmış ve Anayasa metinlerinde yer almıştır. Günümüzde bir ilkeyi anlatan bu söz biraz daha Türkçeye yaklaştırılmış ve "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir." biçimini almıştır. *Egemenlik* kelimesinin yapısı da ilgi çeki olup *ege-men-lik* biçiminde açılabilir. Buradaki *ege*, Anadolu ağızlarında geçen "sahip" anlamında *eye* biçiminde de tespit edilmiştir. Birkaç örnekle sınırlayarak anlatmaya çalıştığım etkilenmelerin kelime düzeyinde olanları çok daha fazladır.

Eki, kelimesi Arapça olup *bilmukabele* örneğinde olduğu gibi Farsçadan Türkçeye geçen örneklerin sayıları az değildir. Aralarında *gayrıkabilitaksim* gibi kelimeler vardı ki bu örnekte olduğu gibi *bölünmez* biçiminde Türkçe bir kelimeyle karşılandı ama bir ekonomi terimi olan *gayrisafi millî hasıla* günümüzde sık kullanılmaktadır.

² Hasan Eren-Hamza Zülfikar, *Anayasa Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1985.

1990'lı yılların başından itibaren yeni bir dönem başlamış, aradan yaklaşık 900 yıl geçmiştir. Türkçe lehine kazançlar bu tarihte elde edilmiştir. Günümüzden birkaç örnek hatırlatalım. Yaşadığımız şu seçim döneminde artık *intihap*, *rey* kelimeleri yerini *seçim*'e, *oy*'a bıraktı. *Oy* kelimesinin Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan *Tarama Sözlüğü*'nden alındığı anlaşılıyor. *Bibasiret kişiden oy doğar mı?* dizisinde *oy* kelimesine “rey, fikir” anlamı verilmiş. Dizde *bibasiret* “öngörüsüz” demektir. *Oy* kelimesini Günay Karaağaç'ın Ferdinand Lessing'in eserini çevirdiği *Moğolca-Türkçe Sözlük*'te de (TDK Yay., 2017) buluyoruz. Kelimeye “akıl, bilgi, hafıza” anlamı verilmiş. Bu bilgiye dayanarak *oy* kelimesinin Moğolca olduğu düşünülebilir.

Arapça kökenli *sandık* dilde varlığını korudu ve bundan birçok terim, deyim yapıldı, sayıları giderek arttı. “Seçim kararı almak” anlamında *sandığa gitmek* deyimi dile kazandırıldı, Elde edilen başarı bir parti diğer bir partiyi *sandığa gömmek* deyimi ile anlatıldı. Elde edilen sonuç *sandıktan çıkmak* fiiliyle ifade edildi. *Sandık* kelimesi *çeyiz sandığı*'nı aşarak *sandık başkanı*, *sandık kurulu*, *sandık sorumlusu*, *sandık sonuçları*, *sandık bilgileri*, *sandık numarası*, *sandık verileri*, *seçim sandığı* örneklerinde görüldüğü başka başka terimlerin yapımında kullanıldı. *Sandık müşahidi* idi, *sandık gözlemcisi* dile kazandırıldı, *sandığa gitmek* deyimi elde edildi, denebilir ki *sandık* kelimesine fazlaca yüklenildi.

Günümüzden aldığımız şu birkaç örnekle dilde olup bitenleri dile getirmeye çalışırken değişmelerden daha doğrusu kötüye gidişin pek farkında değiliz. Batı kökenli her kelime, her terim gün geçtikçe daha dili zor duruma düşürmektedir. Yabancı kelime Türkçede farklı anlamlarda, farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Basından bir sayfa okuyalım. Gazete sayfasının dörtte birini işgal eden bir köşe yazısının yalnızca bir sütununda *motivasyon olmak*, *motivasyonsuzluluk*, *motive etmek* *motivasyon kaybı*, *motivasyonu düşürmek* kelimeleri geçiyor. Bu satırlar arasında *enstrüman*, *strateji*, *radikal* gibi başka Batı kökenli kelimeler de yer almış. Biri de *enteresanuma gitti* diye “ilgimi çekti” yerine *enteresan* kelimesinden yararlanmış. *Kampanyanın stratejisini radikal biçimde değiştirmek*. *Devletin bekası enstrümanına karşı memleketin bekası kavramını devreye sokmak...* Anlayabilmek için her biri üzerinde özel olarak durmak gerekiyor. *Motivasyon* ve bununla ilgili öteki kelimelerin Türkçe karşılıklarının ne olabileceğini düşünmek insanı yoruyor, yazılandan bir anlam çıkarmakta zorlanıyoruz. Söz konusu Batı kökenli kelimelerin kullanımındaki bu aşırılığı okuduğumuz başka köşe yazılarında da görmek mümkündür. İlginç olan ise herkes bu yazıları okuyor ve bir şeyler anlıyor ama söz konusu kelimeleri Türkçe olarak adlandırmaya gelince kimse bu zahmete katlanmıyor.

Söz konusu kelimeler için Türk Dil Kurumunun *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* (2015) adlı yayınına baktım. Burada *motivasyon* için *isteklendirme*, *güdüleme*; *motive* için de *isteklendirilmiş*, *güdülendirilmiş* karşılıkları gösterilmiştir. Köşe yazarının Batı kökenli kelimelerin Türkçe karşılıklarını içine alan böyle bir sözlükten haberdar olduğunu sanmıyorum. Bu kelimeleri kullanır-

ken acaba bunlara Türkçe bir karşılık önerilmiş mi gibi bir kaygı da duymadığımı tahmin edebiliyorum. Bir de *Türkçe Sözlük*'e bakabilirlerdi:

motivasyon 1. İsteklendirme. 2. Güdüleme.

motive İsteklendirmek, güdülenmek” anlamındaki **motive etmek**, “isteklendirmek güdülenmek” anlamındaki **motive olmak** birleşik fiillerde geçen bir söz.

Bu tanımlar, öneriler karşılıklar bir yazar için doyurucu değildir. *Türkçe Sözlük*'te bu tanımlama tashihe muhtaçtır. *Türkçe Sözlük*'te *motive etmek*, *motive olmak* ayrı ayrı tanımlanmalıdır. Öte yandan *güdüleme*, *güdülenmek* de pek kabul görecektir karşılık değildir. *Motive etmek* birleşik fiilinin bir de *yönlendirmek*, *teşvik etmek* anlamı var.

Yazarın cümlesine dönelim. “Seçmeniniz 28 Mayıs’a motive olabilir mi?” sorduğumda şu yanıtı verdi:

“Motivasyon sorunu var.”

Bu açıklamadan anlaşılana *motive olabilmek* sözü *yoğunlaşabilmek* anlamındadır. *Motivasyon sorunu var* cümlesi ise “hevesli, istekli olma sorunu var” demek olsa gerek.

Yazarın “Bunların yarattığı motivasyonsuzluk var.” biçimindeki cümlesine bakalım. *Motivasyon* kelimesine önce sıfat yapan *-suz*, sonra da soyut ad yapan *-luk* ekini getirmiş. Bu durumda *motivasyonlu*, *motivasyonluluk* kelimelerinin de bulunduğu varsayılabilir. Acaba bunların Türkçe karşılıkları ne olabilir? *Motivasyonsuz*, *motivasyonsuzluk*, *motivasyonlu*, *motivasyonluluk* maddeleleri *Türkçe Sözlük*'ten olmamakla birlikte bunlara birer karşılık düşünülebilir mi? Gerekli olmamakla birlikte karşımıza çıkan tabloya açıklık getirmeye çalışalım:

motivasyonlu için karşılık *isteklendirmeli*

motivasyonluluk için karşılık *isteklendirmelilik*

motivasyonsuz için karşılık *isteklendirmesiz*

motivasyonsuzluk için karşılık *isteklendirmesizlik*

Köşe yazarının kullandığı *motivasyonsuzluk* aslında *isteksizlik* demektir. Öteki *motive* kelimelerinin geçtiği cümlesine bakalım: “Seçmenimizi ikna ve motive etmede yüzde elli adayın dili ve üslubu etkili olur.” cümlesinde geçen *motive etmek* birleşik fiilini anlamaya çalışalım. Bunlar *yönlendirmede* hatta *etkilemede* anlamındadır. Bu durumda *yönlendirmede* veya *etkilemede* kullanılabilirdi.

Söze *motivasyon* ile başlayan bir yazar, bu kelimenin dışına çıkamıyor, başka uygun kelimeler bulamıyor, daha doğrusu Türkçesini düşünemiyor, böyle bir kaygı da duymuyor, başka başka anlamlarda kullanılmış olan *motivasyon* kelimesinden kurtulamıyor. Söz varlığı zengin olan bir yazar cümlesinde geçen

her kelimenin anlama uygun olup olmadığını düşünür. Gazetelerin köşe yazarları bu dili bizden daha çok düşünmeli, korumalıdır. Günlük yazılar ve bu yazılarda geçen kelime ve terimler toplumun zihninde yer ediyor.

Bir başka köşe yazarı, *Reel hayatın reel sorunları...* diye cümlesine başlamış. *Gerçek hayatın sorunları, gerçek yaşamın sorunları* demek istememiş. Depremle dile giren *fay* kelimesinden yararlanılarak değişik anlatımlara rastlıyoruz. Köşe yazarı seçimle ilgili olarak *Toplumsal fay hatlarında müthiş enerji birikimi var* diye yazmış.

Köşe yazarları Batı kökenli kelimeleri kullanırken titiz olmalı, bunları biraz ayrıntılı düşünmelidirler. *Aggressive* örneği Türkçenin ses düzenine göre *agresif* biçiminde çevrilmiş. Karşılığı *saldırgan* kelimesi kabul görmüş, sözlüklerde yerini almıştır. Böyle bir durum karşısında *agresif* sıfatına gerek kalmamalıdır. Durum böyle olmakla birlikte *saldırgan* kelimesini seçmek kişiye göre Batılı olmaya aykırı düşüyor. Şimdi *see you later, okey. No no no!* Kelimeleriyle konuşuyor, dizilere bu tür kelimeler hâkim. Bir zamanlar *bonsuvar, bonjur* yaygındı. *İyi akşamlar, iyi günler* bu Fransızca kelimeleri unutturdu.

Titizliği asıl bilim adamlarından beklemeliyiz. Ruh bilimci, *agorafobi* (agoraphobie) için kabul görmüş *alan korkusu* sözünü öne çıkaracak, *akorafobi* (acra) için *yükseklik korkusu* terimini eserinde kullanacak. Coğrafya terimi olarak geçen *hidrofobi* kelimesi var, onu da bilim adamı *su korkusu* diye karşılayacaktır. Fransızca *accreditasyon* Türkçenin ses düzenine göre vaktiyle *akreditasyon* diye çevrildi, dış işleri mensubu bunun yerine *denklik* kullanmalıdır.

Üzerinde durduğum dildeki bu olumsuzlukların bir grubu var ki ayrı bir çalışma konusu olabilecek yapıdadır. Doğu kökenli kelimeler üzerine Türkçe eklerin getirilmesiyle ilgili tutumumuz şimdi Batı kökenli kelimeler üzerinde deniyor: *dijitalleşmek, agresifleşmek, sansürlemek, sembolleştirmek, resetlemek* vb. Ortaya çıkan bir manzara var ki bu da örneklenmeye, incelenmeye muhtaçtır. *Katliam, iptidai, farazi, müzmin* gibi kelimelere *soykırım, ilkel, varsayım, süreğen* karşılıkları türetilmişti, şimdi bu sözler Batı kökenli *jenosit, primitif, hipotez, kronik* kelimeleriyle ifade ediliyor. Bazen de birlikte kullanıyor. Dili kullanmada duyarlılığı, titizliği nasıl sağlayabiliriz, bunu düşünmek gerekir.